

ВОЈНО ДЕЛО

ОПШТЕВОЈНИ ТЕОРИСКИ ЧАСОПИС

БРОЈ 4

АПРИЛ 1954

ГОДИНА VI

Пуковник **ЈОВАН ЛУКОВИЋ**

ПРВИ СРПСКИ УСТАНАК

(Први период — самостална дејства)

Узроци и почетак устанка

Од пада у турско ропство па све до друге половине XVI века положај покорених сељачких маса на Балкану био је релативно подношљив, а донекле чак и лакши него под сопственом властелом. У освојеним областима Турци су увели свој војнофеудални поредак који се разликовао од европског феудализма. Турски феуд, т.зв. тимар и зијамет,¹⁾ додељиван је на уживање спахијама за нарочито истакнуте војне заслуге. Давањем ових поседа уместо плате спахије су држане у потчињености централној султановој власти. Овакво уређење одговарало је тадашњем Турском Царству које се у својим освајањима ослањало углавном на спахиску војску.

Пошто су стално учествовале у ратним походима, спахије су се мало интересовале привредним питањима, јер су своје прохтеве задовољавале богатим ратним пленом и пљачком. Овакав њихов однос према поседу олакшавао је положај потлачених маса — раје. Овим се може и објаснити зашто у томе периоду није било онаквих сељачких покрета и буна какве видимо у Западној и Централној Европи. Па ипак, иако је положај сељачких маса био подношљивији него у Западној Европи, дошло је до застоја на привредном, политичком и културном пољу. Село је враћено на чисто натуралну привреду.

После завршетка освајачких ратова, а услед продирања робно-новчаних односа из Европе у Турску, преко које су прелазили главни трговачки путеви са Запада на Исток, долази до опадања турског војног феудализма. У том периоду спахије врше притисак на сељачке масе, јер им је преласком на новчану ренту дата могућност неограничене експлоатације сељака.

¹⁾ Између тимара и зијамета разлика је била у величини прихода који су доносили.

Услед кризе турског војног феудалног система дошло је и до слабљења централне власти и јачања центрифугалних тенденција покрајинских гувернера (паша). Спахије претварају спахилуке у личну својину — читлуке. Јаничари, ранији носиоци турске војне моћи, које читавих 300 година нико у Европи није могао победити, одмећу се и изрођавају у елеменат нереди и постају опаснији за сопствено становништво и власт него за непријатеља. Када је услед свега овога дошло до јаког погоршања положаја селачких маса — раје, почињу покрети за ослобођење. То се нарочито одиграва у времену када је Турска била заузета ратом са другим државама. Ти покрети трају са већим или мањим прекидима све до коначног ослобођења појединих покорених народа.

Слабости турског војног и друштвеног уређења нарочито су се испојиле у рату 1788 године, који је водила Турска против Аустрије²⁾. У томе рату спахиска коњица се није могла мерити са тадашњом модерном аустриском коњицом, а јаничари су својом самовољом и недисциплинованошћу претстављали јединице слабе борбене вредности. Због овога је, после Свиштовског мира 1791 године, у Цариграду донета одлука да се укину јаничари и да се турска војска модернизује на европској основи. По овој одлуци јаничари су протерани и забрањен им је повратак у Београдски Пашалук.

Протеривањем јаничара и давањем повластица (ферманима) створени су знатно повољнији услови за живот Срба. Тако се јаче почео развијати друштвени и економски живот, а нарочито трговина, која појединцима омогућава да се богате и тиме стичу друштвени и политички утицај. Протерани јаничари из Београдског Пашалука, који су нашли уточишта код султановог одметника Пазван Оглуа, нису се мирили са оваквим стањем, те су са осталим одметницима из Видина често упадали у Београдски Пашалук. Због недостатка регуларних јединица, Турци су за борбу противу њих образовали у Београдском Пашалуку народну, претежно српску војску. Учешћем у фрајкору и у народној војсци, Срби су стицали ратно искуство, а у борбама које су заједно са султановом војском водили против јаничара они су увидели турску подвојеност и слабост. Због тога код њих јача самопоуздање и вера у могућност успешне борбе против угњетача.

Али, период релативно подношљивог стања у Београдском Пашалуку није дуго трајао. Наполеонов упад у Египат принудио је Порту (турску владу) да среди унутрашње стање у држави и да се измири са одметницима. Тако је дотадашњи одметник Пазван Оглу признат за пашу, а јаничарима је дозвољен повратак у Београдски Пашалук. Када су 1801 године превратом заузели сву власт у Пашалуку, они су увели врло суров режим освете, терора и пљачке. Власт су уствари делиле четири њихове главне старешине — дахије: Аганлија, Кучук Алија, Мула Јусуф и Мехмед-ага Фочић. Ранији

²⁾ Тај рат је код нас познат под именом „Кочина Крајина“. У њему је на страни Аустрије учествовао велики број Срба из Београдског Пашалука, и то у добровољачким јединицама званим „фрајкор“.

српски кнежеви изгубили су сву власт. Настало је тешко и несносно стање. Сам народ, како каже народна песма, долази до сазнања да се зулуму може учинити крај само оружаним устанком.

У почетку се отпор народних маса огледао у јачању хајдучких дружина, припремама, договорима и повезивању појединих виђенијих људи. Када су сазнале за ове припреме, и да би спречиле устанак, дахије су у јануару 1804 године извршиле чувену сечу кнежева. То је уствари још више потстакло људе на устанак, чак и оне који су се раније колебали, услед опште неизвесности и несигурности, које су пре тога владале. Према онима који су се још двоумили и колебали, устаници су предузимали разне мере притиска — обично су им вешани Турци пред кућним вратима или су убијени убацивани у њихова дворишта, што је колебљивце терало на устанак због страха од турских репресалија.

На састанку у Орашцу у фебруару 1804 године за вођу устанка изабран је Карађорђе — добровољац у фрајкору, хајдук и буљубаша. Иако је потицао из сиромашне породице, он је трговином знатно поправио своје материјално стање. Лично је био храбар и строг, а пошто је располагао ратним искуством, био је најпогоднија личност за вођу устанка. Па ипак његов избор у прво време није био без отпора. Међутим, Карађорђе је касније својим врло вештим руковођењем и успешним резултатима постигао да буде од свих признат за вођу.

После састанка у Орашцу устанак је добио широке размере. Борбе су отпочеле паљењем турских ханова³⁾ и нападима на мање турске одреде по селима. Од Турака су најпре чишћена села, затим паланке (варошице), па су потом отпочели и напади на градове. Прво је заузет град Рудник, затим Ваљево и Шабац (сем тврђаве). Устанак се врло брзо ширио, тако да је већ почетком марта скоро цео Београдски Пашалук био ослобођен, сем Соколске, Ужичке и дела Пожешке Нахије, док је Београд био блокиран од Остружнице преко Жаркова и Авале до Дунава.

У овом периоду устанка Срби су водили борбу само против дахија, а не и против лојалних царских Турака, званих ерлија, чији су интереси дахиском владавином били угрожени.

Устаничка војска

Као што је већ напоменуто, први отпор јаничарском насиљу пружили су хајдуци, чије су дружине утолико више нарастале уколико се повећавао јаничарски терор. После сече кнезова и састанка у Орашцу, устанак добија карактер масовности, али и спонтаности. Народ се дигао и отпочео нападе како је ко знао и умео. Сви су били јединствени у погледу борбе против дахија, али још није било јединственог руковођења, већ је сваки радио по своме нахођењу.

У почетку устаници су располагали пушкама, пиштољима и дугачким ножевима, тј. наоружањем које је у народу заостало још

³⁾ Јаничарске испоставе, нешто слично каснијим жандармериским станицама.

из периода народне војске (а које су делом имућнији људи кришом набављали и вешто га сакривали од Турака). Сиромашнији су пошли у борбу са секирама, вилама, косама и будаџима, а у току борбе су се наоружавали заплењеним оружјем од Турака. При заузећу Шапца, у марту 1804 године, устаници су добили и први топ, као поклон бачког епископа Јована Јовановића. Иначе, они су се већином борили пешке и на коњу.

После ослобођења готово читавог Београдског Пашалука и Карађорђевићем доласком са војском под Београд, марта 1804 године, устанак добија организованог карактер, тако да се почиње развијати плански. Карађорђе је организовао устанике у јединице, поставио старешине и организовао снабдевање муницијом и храном. Интересантно је да се при одређивању старешина, још у овом првом периоду, водило рачуна о њиховој класној припадности. Тако, Прота Матеја Ненадовић каже⁴): „... Све су старешине и буљубаше постале од најимућнијих Срба, који је био кнез, или трговац, или поп, или кмет, или онако имућан, који је имао добру баштину, задругу, доста стоке, воденица и друге приходе, које смо звали газдама“.

Највећу тешкоћу за устаничку војску претстављала је набавка оружја и муниције (праха и олова). Набавке су вршене углавном у Аустрији. Иако Аустрија званично никада није одобравала ту набавку, ипак је снабдевање вршено кријумчарењем. Лиферанти су били Срби из Војводине, а нарочито земунски трговци. Неки су ове послове обављали из патриотских, а неки из шпекулативних разлога, па су и зарадили велика богатства. Средства за ове набавке добијала су се у прво време од прилога у стоци, а касније у 1809 години, у сагласности са Совјетом, уведен је ратни прирез рачунајући на сваку харачку главу по један дукат у злату. Поред овога, устаници су примили извесну новчану помоћ од Русије, од Срба из Војводине, па чак и из Сарајева и Трста⁵).

Услед тешкоћа око набавке оружја и муниције, а нарочито топова, као и због сталне зависности од увоза, устаници су решили да сами организују њихову изравду. Тешкоћа је било много (недостатак искуства и стручних кадрова, сировина и др.), али су оне савладане упорношћу и сналажљивошћу. По заузећу Београда, 1806 године, у Доњем Граду је организована тополивница, а у Страгарима и Ваљеву барутане.

Снабдевање храном и преобуком у прво време, како каже Прота Матеја Ненадовић, вршено је на следећи начин: на сваких седам војника из села одређена су по двојица коморџија са коњима и самарима. Када се полазило из села, један је коморџија ишао са војском и носио њихову храну и преобуку, а други коморџија је остајао у селу. После неколико дана он је обилазио куће својих војника јављајући да спреме храну. Пошто је прикупио храну и преобуку, одлазио је у војску, а први се коморџија враћао у село и тако је то

⁴) Целокупна дела, стр. 333—334.

⁵) Љ. Љубишић: „Шеста година српског устанка“.

ишло наизменично. При повратку ове коморције су на својим коњима враћале теже рањенике у село. Касније је регулисано снабдевање са територије где се ратовало, а био је предвиђен и дневни оброк⁶⁾.

Устаничка војска је у почетку попуњавана на добровољној основи, али је војна обавеза била уведена 1807 године. Из задруга у којима је било један до три способна мушкарца, узиман је у војску један, а тамо где их је било три до пет, узимана су двојица. У тежим ситуацијама позивани су у војску сви способни мушкарци. При најјачем напрезању јачина устаничке војске била је око 50.000 људи. Овако организована војска није имала стални карактер, већ се позивала с времена на време — по потреби. Међутим, 1808 године формиран је један т.зв. батаљон „регулаша“ и једна батерија стајаће војске.

Војно уређење устаника одговарало је тадашњој административној подели земље на нахије и кнежине. Старешине нахија и кнежина биле су истовремено и војне старешине. Формирање јединица вршено је територијално. Нахиском војском командовао је војвода, подвојводе су командовале батаљонима, а капетани и буљубаше четам, под којима су били „фендрици“ или уредници (водници), док су каплари командовали десетинама.

Поред пешадије постојала је и коњица која је по потреби формирана у веће коњичке јединице, као што је у боју на Мишару под командом Поп Луке Лазаревића учествовало 2.000 коњаника, што одговара јачини коњичке дивизије из Првог светског рата. Артиљерија се непрекидно развијала и јачала у току устанка, тако да је устаничка војска 1813 године располагала са 91 покретним и 287 позициских топова.

У периодима прекида непријатељстава и затишја, устаничка војска се повремено вежбала. Први инструктори за вежбање војске били су аустриски официри — Срби, који су се устаницима ставили на расположење. Касније су дошли и руски официри. Као основа за обуку служила су аустриска и руска правила.

Поред борбе против јаничара и њихових најамника — крцалија, устаничка војска се, почев од 1805, борила против султанове војске, која је по реформама Селима III од 1793 била у реорганизаацији. Тако су на место јаничара били уведени низами као стајаћа војска. Постојали су и т.зв. сејмени, тј. нека врста пољске полиције која је била распоређена по мањим групама за чување комуникација и планинских превоја. Па ипак, феудална спахиска војска (која се прикупљала по султановом наређењу) претстављала је главну снагу против које су се устаници борили. Поред тога, постојао је т.зв. башибозук (добровољци) регрутован из реда беспосличара, који су били нарочито склони пљачки и насиљу. Сва већа места била су солидно утврђена и снабдевена градском артиљеријом, а њихову посаду чинили су углавном Турци мештани.

⁶⁾ Љ. Љубишић у истом делу наводи да је дневно следевање устаничке војске било: две фунте проје, једна фунта овчетине, или говедине или свињетине и литра ракије. Фунта = 0,5 кг.

Операције устаника 1805 године и бој на Иванковцу

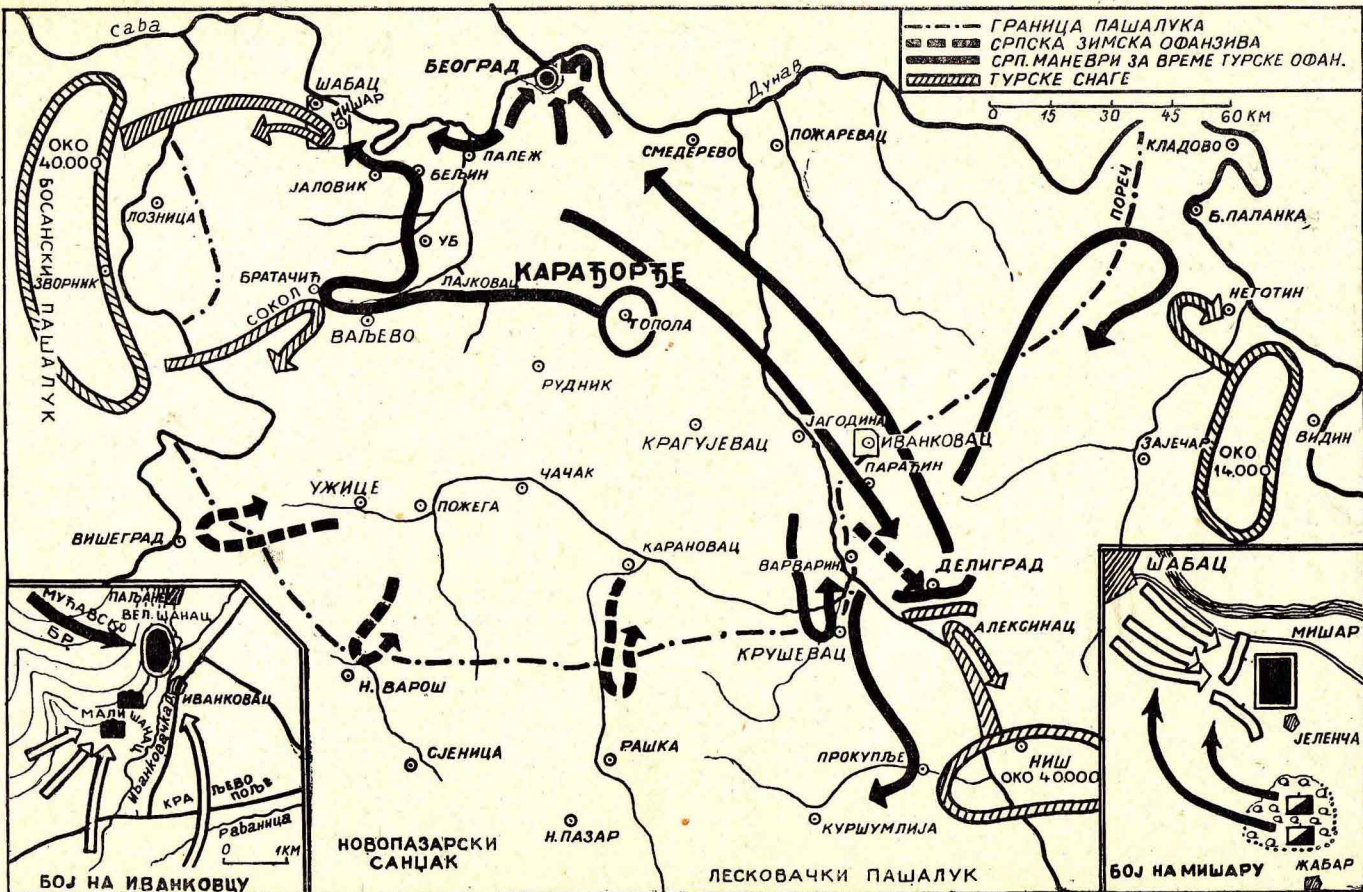
После постигнутих успеха у борби противу дахија у 1804 години Порта је била узнемирена размерама устанка. Пошто се плашила да се устанак не прошири и на суседне пашалуке, она је послала босанског везира Бећир-пашу са циљем да измири устанике и дахије, али без успеха. Покушај дахија да испадом из опседнутог Београда разбију устанике такође је пропао. Штавише, они нису успели ни да се врате у град, јер им је то онемогућио њихов најамник Гушанац Алија, тиме што је затворио градске капије. Због тога су дахије биле принуђене да побегну и да се склоне на Адакале где су их устаници похватили и поубијали. Тако је сада господар Београда постао нови султанов одметник Гушанац Алија.

Пошто су постигли извесне успехе и кад су већ једанпут били покренути на борбу, устаници нису желели да се врати онакво стање какво је било пре дахија, већ су тражили потпуну самоуправу. Они су своје захтеве доставили султану уз напомену да њихову самоуправу треба да гарантују стране силе, обраћајући се истовремено за помоћ Аустрији и Русији. У очекивању одговора од султана, устаници су створили план да у току зиме 1804/1805 године ојачају и снабдеју војску и да прошире ослобођену територију. У вези са овим планом, у првој половини 1805 године, ослободили су Карановац (Ранковићево) и Ужице и очистили Пожешку, Ужичку и Соколску Нахију.

Као што се види, устаници су од почетка увидели да њихова оружана борба може имати изгледа на коначан успех само ако буде повезана и на политичком међународном плану (веза стратегије и политике). Из њиховог захтева за добијање самоуправе види се да су они под тим подразумевали укидање феудалних односа. Због тога савремена историографија карактерише Први српски устанак као грађанско-демократску револуцију, којом се кроз рушење феудалног поретка вршило и национално ослобођење. Устанком су руководили имућнији људи са села (сеоска буржоазија), јер градске буржоазије у то време још није било.

Међутим, Порта није хтела ни да чује о захтевима устаника, тим пре што је успех устаника одјекнуо и преко граница Београдског Пашалука, те је и решила да га угуши. Задатак је поверен нишком Хафис-паши који је по неким подацима прикупио 30.000, а по другим 15.000 људи.

Овом турском одлуком устаници су доведени у тешку ситуацију, јер су дотада ратовали само против дахија — султанових одметника, а сада се требало сукобити и са султановом војском. Поред тога, Хафис-паша је надирао са југа, а на северу, у опсађеном Београду, налазио се Гушанац Алија. Због овога су устаници одлучили да оставе слабије снаге за опсаду Београда, а да главне снаге сасреде према Хафис-паши. У том циљу Карађорђе је са 4 до 5 хиљада људи посео положаје на левој обали Мораве, код Јагодине и Гиља, затварајући главни друм Ниш—Београд, док су на десној обали Мораве,

код Иванковца, били Миленко Стојковић и Петар Добрњац са 2.500 људи, затварајући правац Ниш — Смедерево. Положаји устаничке војске били су још раије солидно утврђени. Срби су очекивали напад Хафис-паше са југа, али су могли бити доведени у врло тежак положај ако би једновремено са Хафис-пашиним нападом отпочео и напад Гушанца из опсађеног Београда. Али до овога није дошло благодарећи једном лукавству⁷⁾.

Хафис паша је 6 августа отпочео напад на српске положаје код Иванковца. Развиле су се огорчене борбе, које су трајале читав дан, тако да су Турци тек пред мрак успели да заузму мало утврђење. Ноћ је прекинула борбу. Видећи да Турци не нападају левом обалом Мораве, Карађорђе је у току ноћи са посадом и резервом прешао на десну обалу код Иванковца. Његова изненадна појава на Иванковцу натерала је Турке да напусте заузето утврђење и да се повуку, јер су се плашили да их Карађорђе не опколи. После борби код Параћина и рањавања Хафис-паше, Турци су у нереду отступили у правцу Ниша.

Бојем на Иванковцу отпочела је борба устаника против султанове војске, чиме је устанак ушао у другу фазу и добио општи противтурски карактер, што је за Србе имало посебан значај. Овом победом уздигнуто је самопоуздање устаника и учвршћена њихова вера у коначну победу. У овом боју се устаничко командовање показало много боље него турско. Њихова одлука да главне снаге концентришу код Јагодине и Иванковца и да за опсаду Београда оставе само слабе снаге била је правилна и одговарала је стратеском начелу економије снага. Устаници су показали да су правилно схватили потребу и важност благовременог утврђивања, нарочито важних и осетљивих праваца, као што је била долина Мораве. У тактичком погледу, код устаника се уочава правилно схватање одбране и употребе резерве и маневра. Одбрана није схваћена као круто и стално држање заузетих положаја, већ као привремени ослонац на земљиште док се не паралише нападачева надмоћност, да би се у погодном моменту прешло у противнапад у правцу непријатељског крила или бока, што је уствари и натерало Турке на повлачење.

После победе на Иванковцу Срби су заузели и Смедерево, престоницу српских деспота у XV веку. Ово је још више појачало њихово одушевљење. Међутим, они су били свесни да ће тек сад

⁷⁾ Враћајући се из Цариграда, српски делегат Стеван Живковић видео је јаку турску војску која се спремала да покори устанике. Замолио је Турке да га пuste да иде унапред и да саопшти Србима да се не супротстављају Хафис-пашиној војсци која иде по султановом наређењу. Чим је дошао, Живковић је известио Гушанца да је Пашалук, тобоже, био намењен њему — Гушанцу, али да га је Хафис-паша митом и преваром добио и да сада иде да га заузме. Због овога је Гушанца остао пасиван и пустио је да се Хафис-паша сам бори против устаника. С друге стране, да би ободрио устанике да се боре и против султанове војске, Живковић им је саопштио да је султан наредио Хафис-пашу да дође у Београд и успостави ред у Пашалуку, али само са 300 људи. Уколико пак буде повео већи број људи, то ће бити против султанове воље и да га Срби могу оружјем сузбити. (Види: К. С. Протић „Ратни догађаји из I српског устанка“, стр. 103—104).

наступити тешкоће, јер је требало очекивати борбу са јачим султановим снагама. Зато је на Смедеревској скупштини, одржаној у новембру 1805 године, донет читав низ врло целисходних закључака по питању даљег вођења устанка. Према овим закључцима требало је: *снабдети војску оружјем и муницијом и повећати њено бројно стање, привући у војску и Србе ван Београдског Пашалука који желе да се боре против Турака, утврдити шанчеве и снабдети их разним за рат потребним средствима и у току зиме, када Турци обично не ратују, предузети офанзиву ван граница Београдског Пашалука у циљу заузимања погодних положаја и спречавања концентрације турских снага.*

У својим плановима за борбу против Турака устаници су, поред Срба, рачунали и на остале народе на Балкану, у првом реду на Црногорце. Познато је да су у току 1804 и 1805 године били у преписци са Црногорцима по питању заједничког дејства у правцу Босне и Херцеговине, али до ове заједничке акције није дошло и поред жеље црногорског народа и владике Петра I, јер је то спречавала Русија. Русија и Аустрија нису желеле никаквих нереда на Балкану у то време, јер су се плашиле Наполеонове интервенције, нарочито после уласка његових трупа у Далмацију. Жељу Црногораца за борбом Русија је у току 1806 године усмерила против Наполеонових трупа у Боки Которској.

Операције 1806 године и бој на Мишару

Према закључцима донетим на Смедеревској скупштини операције су отпочеле у јануару 1806 године. Миленко Стојковић заузео је Пореч и утврдио се на Дели Јовану и Мирочу и ту затворио долину Дунава, а Петар Добрњац и Стеван Синђелић заузели су Параћин, Ражањ и Алексинац. У циљу одбране Моравске долине овом приликом је отпочела изградња положаја код Делиграда⁸⁾. Станоје Главаш и Младен Миловановић заузели су Крушевац, док је Милан Обреновић продро у Новопазарски Санџак.

После догађаја код Иванковца, Порта је одлучила да енергичним мерама потпуно угуши устанак. У том циљу је наредила мобилизацију војске у Европској Турској, а делом и у Малој Азији. Угушивање побуњене раје поверено је Ибрахим-паши, а цео поход проглашен је „светим ратом“. Но, и поред свих предузетих мера од стране Ибрахим-паше, мобилизација и концентрација турске војске текла је споро, тако да је завршена тек улето 1806 године.

Према плану Ибрахим-паше требало је извршити једновремени концентрични напад на Београдски Пашалук из Видина, Ниша и Босне. Сходно томе плану, код Видина је прикупљено око 14.000

⁸⁾ Утврђивање је вршено под руководством капетана Жикића који је из аустриске војске побегао устаницима. То су за оно време били солидно и савремено утврђени положаји. Поред непосредне одбране, свако утврђење је могло фланкирном ватром да брани суседна утврђења. Испред утврђења налазиле су се препреке у виду засека, курјачких рупа и заштиљеног коља.

људи под командом Пазван Оглуа и Јусуф-паше, са задатком да наступају преко Пореча ка Београду; код Ниша око 40.000 људи, под командом Ибрахим-паше са задатком да наступају долином Мораве преко Алексинца и Делиграда ка Београду и на Дрини Босанска војска са задатком да наступа кроз Мачву и Поцерину у правцу Београда. (Подаци о јачини Босанске војске доста су несигурни, али се рачуна да је у њој такође било око 40.000 људи).

Пошто су били обавештени о турским припремама за офанзиву, устаници су — с обзиром на велику турску надмоћност и своју исцрпеност у дотадашњим операцијама — одлучили да се бране на свим фронтovima. У томе духу су извршили овакав распоред својих снага:

— главне снаге, под командом Петра Добрњца и Миленка Стојковића, на делиградским положајима у долини Мораве;

— на Дрини снаге Шабачке и Ваљевске Нахије, под командом Поп Луке Лазаревића, Јакова и Матеје Ненадовића;

— опсаду Београда су држали Васа Чарапић, Јанко Катић и Сима Марковић, док се општа резерва, под Карађорђевоm командом, налазила у Тополи. Поред ових снага, мањи делови војске пограничних нахија осматрали су границе својих нахија. (О јачини појединих делова устаничке војске нема тачних података, али се рачуна да њена укупна јачина није прелазила 50.000 људи).

Чим су завршили прикупљање својих снага, Турци су отпочели офанзиву, која, на срећу устаника, није била ни временски ни просторно повезана. Први је отпочео офанзиву Мула Јусуф од Видина и продро у Пожаревачку Нахију. Неколико хиљада људи под командом Миленка Стојковића, упућено је од Делиграда да спречи његово даље надирање. Пошто је у долини Пореча 6 јула опколио и потукао ове турске снаге, Миленко Стојковић се вратио на Делиград, остављајући само слабије делове за осматрање према Видину. Готово истовремено са одласком Миленка Стојковића, Турци су извршили два јача и један слабији напад на делиградске положаје, али су били одбијени уз тешке губитке, те су се у нeredу повукли према Нишу. После ових неуспелих напада и на Источном и Јужном фронту дошло је до стабилизације.

За ово време на Дрини је дошло до кризе. Становништво Мачве и Поцерине било је исцрпљено сталним борбама које су у првој половини 1806 године вођене са Босанском војском. Поред тога, преговори⁹⁾ устаничких старешина са Турцима и раширени гласови о прекиду непријатељстава негативно су деловали на становништво, тако да је највећи његов део предао оружје. Босанска војска наступала је у две колоне — главном колоном под командом Сулејман-паше Скопљака ка Шапцу, а помоћном под командом Хаџи-бега Сребрничког, преко Сокола и Ражња ка Ваљево. Турски покрети

⁹⁾ По неким подацима ови су преговори вођени по Карађорђевоm одобрењу да би се добило у времену за одбијање напада на Јужном и Источном фронту, а по другима преговори су вођени без Карађорђевог знања.

били су спори и опрезни, вероватно због сачекивања вести о дејству турске војске на осталим фронтovima.

Чим је Карађорђе обавештен о ситуацији на Дрини, одмах је наредио Сими Марковићу и Јанку Катићу да са делом снага које су опседале Београд похитају у помоћ војци која је отступала од Шапца с тим да заједничким снагама затворе пут за Београд. Сам Карађорђе је са резервом кренуо ка Лајковцу, где су му се придружили остаци разбијене војске Проте Матеје Ненадовића, а одатле ка Ваљеву, јер је одлучио да најпре потуче Хаџи-бегову војску, а затим да се свим снагама баца на главну — Сулејман-пашину војску.

Сукоб између устаника и војске Хаџи-бега одиграо се 20 августа западно од Ваљева, код села Братанчића. Борба је вођена целог дана, али је остала нерешена. Када су устаници у току ноћи упутили једно одељење коњаника које је обишло Турке и у њиховој позадини запалило село Петрц, Турци су одмах отпочели повлачење зато што су помислили да су опкољени. Устаници су их гонили, с тим што су на Ражњу и Соколу оставили само слабије снаге за осматрање тога правца.

После успеха код Братанчића Карађорђе је наредио да се све снаге прикупе код села Бељина ради дејства према главној Сулејман-пашиној војсци. За време док се војска прикупљала и утврђивала код села Бељина, Карађорђе је са 500 људи кренуо у извиђање у Мачву и Поцерину¹⁰).

Пошто је успео да код Бељина прикупи војску од 6 до 7 хиљада пешака и око 2.000 коњаника, Карађорђе је 26 јула кренуо у правцу Шапца. Покрет је вршен опрезно и са свима мерама обезбеђења, јер је постојала могућност да у току покрета дође до сукоба са много јачом војском Сулејман-паше. По доласку у село Јаловик, Карађорђе се утврдио и задржао један дан, а затим је 28 јула кренуо и истог дана стигао на Мишар, одакле је његова претходница протерала турску претстражу. По доласку на Мишар одмах је предузето утврђивање. Изграђен је четвороугаони шанец са грудобраном, а око њега већи ров са курјачким рупама. Пешадија је са четири топа била распоређена у шанцу непосредно под Карађорђевом командом, док је коњица (око 2.000 коњаника) под командом Поп Луке Лазаревића и Проте Матеје Ненадовића, као спољна резерва, била распоређена у шуми између села Јеленче и села Жабара. Свака страна четвороуглог шанца имала је свога команданта и резерву, с тим што се општа резерва налазила у центру.

Карађорђев план за бој на Мишару био је: пустити Турке на домет јаке пушчане ватре, дејство отпочети на његов знак чим Турци

¹⁰) Том приликом, пред сакупљеним народом, погубио је 3 сеоска кнеза који су били потстрекачи за предају оружја Турцима и поново подигао народ на устанак. Према онима који се нису одазивали позиву за војску предузимао је врло строге мере. Прота Матеја, описујући те догађаје, каже: „Не верујем да је који смео остати, већ ако какав врло престарео, да сарани ону тројицу посечених“.

буду подишли шанцу и почели да га опкољавају, а затим коњицом извршити удар у њихов бок и позадину¹¹⁾.

Напад је отпочео 1 августа изјутра. Испред колоне главне Босанске војске кретале су се паше и барјактари уз звуке зурли и бубњева. Када су подишли устаничком шанцу на блиско отстојање, Карађорђе је дао знак за отварање ватре. Изненадна јака плотунска ватра и убрзано дејство топова поколебало је турске редове, али је напад после краћег времена ипак продужен. У време када су Турци били заузети најжешћим фронталним борбама око шанца, устаничка коњица, дотада скривена у шуми, изненада је извршила напад у њихов бок и позадину. Када је код турске војске настала општа пометња и забуна, Карађорђе је извршио противнапад својом општом резервом из шанца. Пошто су претрпели велике губитке, Турци су били принуђени да отступе ка Шапцу, покушавајући два пута да продуже напад, али су оба пута одбијени уз тешке губитке, тако да су потпуно деморалисани покушали да се спасу у шабачкој тврђави или бекством преко Дрине. Следећих дана устаничка коњица гонила је разбијене турске делове према Дрини, а делом и кроз Срем чак до Босу^{та}¹²⁾. Тиме је била потпуно разбијена офанзива Босанске војске.

После боја на Мишару Карађорђе је са својом војском одмах кренуо ка Делиграду, чија је посада тешко одолевала турским нападима. Сазнање о победи на Мишару и Карађорђевој доласку улило је нове снаге браниоцима. Међутим, пошто је Карађорђу било познато да се одлучујући резултати не могу постићи само одбраном, па ма како одбранбени положаји били добро утврђени, он је одмах по доласку на Делиград упутио Станоја Главаша са 500 коњаника и 2.500 пешака преко Крушевца и Јастрепца ка Прокупљу. Појавом код Прокупља и испадима бранилаца Делиграда, устаници су натерали Турке на повлачење, затим су заузели Алексинац и задржали се на положајима испред Ниша.

Победа на Мишару и Делиграду, као и затегнути односи са Русијом, натерали су Порту да отпочне преговоре са устаницима. За време вођења преговора Карађорђе је прикупио 25.000 људи и 40 топова и одлучио да заузме Београд који је држао Гушанац Алија. Претстојала је тешка операција, јер је Београд у то време био опасан врло јаким бедемом, тако да се у град могло ући само на четири капије (Сава, Варош, Стамбол и Видин капија). За напад су формиране четири нападне колоне, по једна према свакој капији, док је општа резерва, под Карађорђевој командом, била на Ташмајдану. И овде је,

¹¹⁾ Пошто је имао податке о Карађорђевој утврђивању на Мишару, и пошто је веровао у сигуран успех, с обзиром на своју велику надмоћност, Сулејман-паша је позвао Аустријанце да посматрају како ће тући устанике. По причању, Аустријанци су изградили преко пута Мишара осматрачницу са које су њихови официри могли посматрати бој. (Види: *Јово Тошковић*, „Односи између Босне и Србије 1805 и 1806 и бој на Мишару“).

¹²⁾ Сутрадан по завршеном боју дошао је на Мишар аустриски пуковник Лајтнер који је посматрао бој и честитао Карађорђу на победи. (Види: *Јово Тошковић*, „Односи између Босне и Србије 1805 и 1806 и бој на Мишару“, стр. 146).

као и у многим ранијим приликама, дошла до изражаја сналажљивост устаника¹³). Ноћни упад устаника на Сава-капији и њихово дејство дуж бедема са унутрашње стране према другим капијама олакшали су напад осталих колона. Благодареди овоме, варош је заузета са релативно малим губицима, а Турци су се повукли и затворили у тврђаву. Они су у децембру 1806 опсадом и глаљу били принуђени да предаду и тврђаву, а месец дана касније предао се и Шабац.

Тако су операције 1806 године завршене великим устаничким победама и потпуним разбијањем турске офанзиве. Ослобођен је читав Београдски Пашалук (сем градова Ужица и Сокола) и велики део суседних пашалука, а Порта је била принуђена да преговара са устаницима. За победе устаника чуло се готово у целој Европи, тако да су и велике силе у својим будућим плановима на Балкану морале да воде рачуна и о Србима. Ове операције претстављају најинтересантнији део устанка, јер је у њима дошла до изражаја сва умешност и способност устаника и њихових старешина.

После постигнутих успеха у првој половини 1806 године устаници су били принуђени да се прихвате одбране на свима фронтovima. Они су распоредили снаге према важности појединих праваца, задржавајући општу резерву код Тополе у централном положају тако да може интервенисати где буде затребало. Иако су Турци дејствовали по спољним операциским правцима (од Видина преко Пореча ка Београду, од Ниша долином В. Мораве, из Босне кроз Мачву преко Шапца и од Сокола преко Ваљева долином Колубаре), ипак њихова офанзива није свуда једновремено извођена, те су устаници својим вештим маневрима по унутрашњим правцима успевали да сасреде јаче снаге и почесно их туку. Тако, на пример, брзом интервенцијом Миленка Стојковића сузбијен је упад Муле Јусуфа у Пореч, а први напади на Делиград одбијени су благодареди добро и благовремено утврђеним положајима. Када је опасност на Јужном и Источном фронту сузбијена, устаници су пренели тежиште својих операција на Западни фронт — према Дрини. Да би груписали што јаче снаге и појачали резерву, они су скинули један део трупа и из опсаде Београда. Карађорђева одлука да прво туче слабију Хаџи-бегову колону била је потпуно правилна, јер је та колона у том тренутку била најопаснија. Да се најпре упустио у борбу са главном — Сулејманпашиним колоном према Шапцу, Карађорђе би се нашао у врло тешком положају, јер би помоћна колона Хаџи-бега, по заузећу Ваљева, могла да продужи надирање долином Колубаре ка Обреновцу. Поред овога, он није имао ни довољно снага да се одмах упусти у борбу са Сулејманпашом, већ је тек требало да их прикупи. У боју код Братанчића видимо да устаници вешто примењују ноћни мане-

¹³) За време опсаде из зароши је пребегао Конда, ранији најамник код Гушанца, који је добро познавао прилике на беду и распоред турске посаде. Он се са одељењем добровољаца, под вођством Узун Мирка, ноћу пребацио преко бедема и пошто су ликвидирали посаду, отворили су Сава-капију. (Види: К. С. Протић, „Ратни догађаји из I српског устанка“).

вар коњицом у позадину непријатеља, чиме су га принудили на повлачење.

У покрету од села Бељина ка Мишару устаници су се при сваком задржавању утврђивали, јер су били свесни да на отвореном пољу, у сукобу са много надмоћнијом војском Сулејман-паше, не би могли да издрже. Одлука да се прими борба на Мишару показује како су устаници имали правилно схватање о избору положаја. Са Мишара је била добра прегледност према Шапцу; десно крило наклањало се на Саву, а лево на шуму код села Жабара; преко Мишара је ишао пут од Шапца за Београд, тако да су Турци били принуђени да га нападну.

У боју на Мишару показало се да су устаници имали правилно гледиште о употреби већих коњичких јединица и повезивању дејства коњице са пешадијом; да су правилно оценили значај дисциплине ватре (прво отварање ватре по Карађорђевом знаку, дејство плотунском ватром под командом старешине), и да су правилно бирали моменат за употребу резерве. Они су после завршеног боја на Мишару врло брзо пренели тежиште операција на Делиград, а пошто су правилно схватили да се само одбраном не може постићи одлучујући резултат, они су успешно предузели широк маневар преко Крушевца ка Прокупљу.

Из напада на Београд види се да су устаници имали правилно гледиште о подели командовања на нападне колоне и резерву. Употреба добровољаца са Кондом претставља неку врсту инфилтрације, што је допринело да је Београд заузет уз релативно мале губитке.

И данас, после 150 година, када гледамо на ове догађаје, морамо се дивити умешности и способности тадашњих устаничких старешина. Ово тим пре што су то били људи из народа, махом нешколовани и без икакве стручне спреме, јер је и сам Карађорђе једва био писмен.

Устаничке операције 1806 године по својим концепцијама нас у много чему потсећају на класична Наполеонова дејства по унутрашњим операциским правцима.